

LİDERLİK (*)

Sarıalp, R. **

GİRİŞ

Her ne kadar 20. yüzyıl kendine özgü çağdaş gelişimi (bilimsel, sosyo-ekonomik, teknolojik, sanatsal v.b. gelişimini) örgütlenme ve "grup" çalışması ile gerçekleştirmekte ise de, bu kolla-borasyon⁽¹⁾ ve ko-operasyonların⁽²⁾ başarısında liderlerin oynadığı rol, şüphesiz çok önemli bir yer işgal eder.

İnsanoğlu'nun bir arada yaşamaya başladığı en ilkel topluluktan beri günümüze dek geçen binlerce yıl sürecinde daima değişik kavramlı liderleri iş başında görüyoruz.

Bu noktadan hareketle biz de bu tebliğimizde 20. yüzyıl yaşamı içinde sosyal bilimlerin, teknolojinin ve liderlik tarihinin tuttuğu ışık altında bilim-bilim adamı ve - liderlik - üçgeninin önemli ilişkilerini ve özelliklerini, toplumumuzun müstakbel liderlerine faydalı olması amacı ile açıklamaya çalıştık.

Düşünmenin Liderlikte Oynadığı Önemli Rol

Düşünmek, kanımca matematiksel normlar kadar kesin, bir hassas terazi kadar ölçülü ve değerli bir maden kadar saf ve dayanıklı bir akılcı işlemdir.

Hangi alanda olursa olsun, işlediğimiz hataları, doğru düşünmemekten yapıyoruz. Hatalı olaylar karşısında çoğumuzun ilk eylemi hatayı başkasına yüklemek çabasına yönelir. Amacımız, hatanın ağırlığını omuzlarımızdan atmak, ondan sonra vicdanlarımızdaki sorumluluk yükünü hafifletmektir.

Oysaki bütün bu yarım bilinçli davranışlar, iyi düşünmemenin sonucundan başka bir şey değildir. İyi düşünememek için önce kendi kişiliğimizi iyi tanımamız gerekir.

Büyük düşünür Sokrates'in dediği gibi; "KENDİNİ BİL" sözü, kendini iyi tanı, icraatını ona göre yap anlamındadır. Böyle davranan bir kişinin düşünme fonksiyonu da ona göre olumlu bir yol takip eder. Düşünmesini doğru bilen kişi, hatalarını minimuma indirme çabasında olan kişidir. Hatalar minimum seviyeye indikçe mesleki, sosyal, kültürel başarılar da ters orantılı olarak artar. Kişinin bu davranışını kitleye mal edersek, toplumun başarıya doğru ilerlemesini sağlamış oluruz. Gerçek bilim doğru düşünme ile başlar. Gene Sokrates'in dediği gibi; "Ben yalnız bir şey bilirim, o da hiçbir şey bilmediğimdir." sözü, bilim yapan kişilerin bilimin yüceliğinin karşısında gerçekleştirecekleri alçakgönüllülük ile kendini belli eder. Bilimin derinliklerine dalan araştırmacı, öğrendikçe, daha ne kadar çok şey öğrenmesi gerektiğini de beraber öğrenir. bu kavram kişinin kendisini yapacağı şeyi en mükemmel şekli ile yapmaya ve oluşturmaya iter.

Pozitif bilimlerin ışığında her gün daha gelişen beden eğitimi ve spor branşlarında siz eski öğrencilerim, bugün ise meslektaşlarım, kendinizi en iyi şekilde yetiştirebilmeniz için öncelikle sağlıklı bir düşünme metodu ile önümüzdeki problemleri çözmeye ve yüce mesleğinizle ilgili bilim dallarında sistematik bir şekilde çalışmalısınız.

Kişisel düşünceler ne olursa olsun, kanımca öncelikle mesleki düşünceye ön planda yer verilmelidir. Bu noktadan hareketle, eski öğrencilerimin ne kadar isabetli bir davranışta bulduklarını zaman ispatlayacaktır.

* İ.T.Ü. 1990-1991 Öğretim yılı açılış bildirisi.

** İ.T.Ü. Beden Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi/İstanbul

(1) Kollaborasyon: Bilimsel işbirliği.

(2) Kooperasyon: İşbirliği.

Başarılı bir **beden eğitimci doktorant³-lider**, mesleki nitelikleri yanında karşılaşabileceği sorunları çözebilme niteliğine de sahip olmalıdır, çünkü böyle bir lider değişik karakterde birçok sorunlarla karşılaşır. Bunların arasında en önemli ve karışık olanları, insanlarla ilgili sorunlardır. Sorunları çözümlenmenin birçok kişisel yöntemleri vardır. Fakat bilim adamlarının uyguladıkları metodlar en geçerli olanlarıdır. Bir **beden eğitimci pedagoğ-liderin** bu metodları gayet iyi bilmesi gerekir. Bu metod da konuşmamızın içeriğini oluşturmaktadır.

Bir **beden eğitimci-lider** kendi alanındaki sorunları bilimsel, gerçekçi bir yoldan çözümlenebilmek için aşağıda açıklanan tanımlamalardan kolaylıkla yararlanabilir.

BİLİMSELLİĞİN ANLAMI

Bilimselliğin anlamını aşağıdaki sıraya göre özetleyebiliriz;

* Bilim, problemleri yargılama metodudur.

* Bilim, olaylar arasında bağlantı kurabilmektir.

* Bilim, soru sormak ve sorulan sorulara gerçek cevabı verebilmek için bir araştırma yöntemidir.

Bilimsel yöntemi benimseyen böyle bir lider veya kişinin olaylara bakış açısı ve yaklaşımı, çok daha tutarlı olacağından, bilimsel yöntemin lider, veya kişilerin mesleklerinde daha başarılı ve üretken kılması doğaldır.

Geleneğe Dayalı Yargılar.

Hâlâ eski gelenek, görenek ve atasözlerinden etkilenerek bazı bilgi ve alışkanlıkların doğruluğunu savunan ve bu inançlarının etkisiyle topluma ters düşen kişiler, eğitim ve gelişmeyi alışkanlıkların nesilden nesile iletimi saymakta, bu iletimi mutlak doğru olarak doğru olarak kabul etmektedirler.

Oysa bilimsel yöntem, kuşaktan kuşağa aktarılan fikir ve alışkanlıkları değil, gelişme ve değişimin kaynağı olan çağın dinamizmini tetkik, tasnif, tespit ve kontrol edilebileceğini kabul etmektedir.

ŞU HALDE;BİLİMSEL GÖRÜŞ; NAKLİ DEĞİL, AKLİDİR.

BELLEĞE DEĞİL, BELGEYE DAYANMALIDIR.

Her ne kadar atasözleri alışkanlıkların kaynaklandığı toplumun tarihsel ve eğitimsel değerlerini kapsarsa da, bunlar arasında değişimi belirleyen atasözleri de vardır. Örneğin; "Kayalar değişmez, insanlar değişir." atasözü, insanın değişmesini doğal bir olgu kabul etmektedir. Bu atasözü de eleştirilebilir, şöyleki; Kayaların da zamanla değişime uğradığı bilimce saptanmıştır.

Egosentrik ⁴ Bir Bilim Adamı Tipi

Kendi bilim dalının dışındaki konulara eğilmesini bilmeyen veya böyle bir eyleme zaman ayıramayan bir bilim adamı, büyük bir eksiklik içindedir. Çünkü bugün hiçbir bilim dalı, tek başına yeterli değildir. Etrafını çevreleyen diğer bilim dallarının veya konuların etkisi altındadır. O halde bir bilim adamının bu çevreden uzak veya bu çevreye ilgisiz kalması olanaksızdır.

Aşağıda kaydettiğimiz MORON'un sözü, bu olabirliğin güzel bir ifadesidir. "Yalnız bilim adamı olan bilim adamı, kendi disiplini içinde faydalı olabilir. Fakat kendi alanının dışına çıkan genel bakımdan geçerli tasarımlara sahip değilse, o, kendi yaptının, evrenin merkez noktası olduğunu sanacak ve böylece de öteki gerçeklerle olan değerli teması kaybedecektir." (2).

⁽³⁾Doktorant: Doktora eğitimi almakta olan kişi.

⁽⁴⁾Egosentrik: Yalnızca kendine dönük.

Bilim Hakkında Bazı Düşünürlerin Özdeyişleri.

Bir şeyi ezbere bilmek, bilmek demek değildir. MONTAIGNE

Vicdansız bilim, ruhun çöküşüdür. RABELAIS

Bildiğini bilmek bilmediğini bilmek; işte gerçek bilim budur. CONFUCIUS

Benim bildiğim bir şey varsa, o da hiçbir şey bilmediğimdir. SOCRATES

Kişinin gerçek bilimsel gelişimi, kişiliğinin alçakgönüllüğü ile paralel gider. VOLTAIRE

SEPTİZİZM (Şüphencilik)

Olayları olduğu gibi kabul etmek değil, onları şüphe ile karşılamaktır. Bir bilim adamının genel karakteristiği, soru sormak ve bu sorulara cevap aramak kabiliyetidir. Kişi, ön öğretti, okul, çevre ve toplumdan öğrendiklerini doğru kabul eder ve değişmez hükümlere varır. Bilim adamı ise doğrulara, "Tecessüs, tetkik ve araştırmalarla" varmıştır. Böylece, mutlak bilinen bazı doğruların gerçek doğrular olmadığını anlamış, bu doğruların bir çoğunun muhakeme ve araştırıcılıkla sarsılıp yıkılabileceği kanısına varmıştır. (2).

DELİL (Kant)

Sağlıklı septik araştıracının karakteristiği kanıt aramaktır. Böyle bir araştırmacı ne kendisinin ne başkalarının "şüphesiz..." şeklindeki kapalı anlatımlarına dayanan sonuç ve yargıları kabul etmez. Onun istediği kanıttır. Eğer araştırmacı bir yandan delil isterken, diğer yandan söylenti (yorum) ve güzel sözlerden derlenmiş anlamsız bir hükme kabul ederse, başlamış olduğu noktadan bir adım ileriye gitmesi olanak dışıdır. (2).

Olaylar delil teşkil ederler fakat olay denilen şey nedir?

Olay, gözlemi yapan kimse ile gözlenen olay veya cisim arasındaki yargısal ilişkidir.

İTÜ Beden Eğitimi bölümü spor merkezi önündeki park yerinde alaca karanlıkta, park etmiş bir arabayı seminer sınıfı penceresinden baktığımızda belirli bir renkte görebiliriz. Fakat bu görüntü bize arabanın mutlak rengini vermeyebilir. Alacakaranlık, sis, pus gibi faktörler arabanın gerçek rengini bize yansıtmayabilir. Bir başka kişinin aynı koşullarda aynı arabayı daha değişik bir renkte görmesi olasılığını da düşünmek gerekmektedir.

Olay, gören ile, bir cisim veya olay arasındaki ilişki olarak kaldığı sürücü ve gözleyenlerin sayıları nispetinde görüş değiştiğinde, bir olayın varlığından emin olmanın yolu, onu birçok kimselerin tetkik ve gözleminden geçirmektir. Eğer gözlem üzerinde görüş birliği sağlanıyorsa, normal algılamayı yapan herkesin aynı yargıyı vereceğine karar verilebilir. Burada anlaşılıyor ki, tek kişinin gözlemi yanlış ve güvenilmeyecek bir gözlem olabilir.

"Gerçek" bir olay gözleyenler arasında tam mutabakata varılmış yargısal bir ilişkidir.

Örneğin; İTÜ beden eğitimi bölümü öğretim elemanları spor merkezi önündeki park yerinde park etmiş arabanın rengi hususunda mutabakata varılan bu gözlem sonucu müşterek verilen yargının doğruluğu kabul edilir, işte bu gerçek bir gözlemdir.

Gözlemi yapan bu 18 öğretim elemanından biri arabanın rengi hususunda değişik bir algılamada bulunmuşsa, bu kimsenin yapısal görüş bozukluğu nedeni ile yanlış bir gözlem yaptığı yargısına varılır. Geri kalan 17 öğretim elemanının gözlemleri, doğru ve geçerli sayılır.

Buna göre hayattaki doğru olarak kabul edilmiş birçok yanlışları benimseten faktörler şunlardır.

- * Öznel Gözlemler
- * Kişisel Gözlemler
- * Yorum (Fikir)
- * Tahminler (Kişisel)
- * Kavramlar (Soyut)
- * Öznel Gözlemler

Subjektif görüşlü bir kimsenin gözlemleri, bilimsel metodlarla uyum sağlayamaz. bu

tür bir kişi, başka kanıtlayıcı ve şahit gözlemciye gereksinme duymaz.

* Kişisel Gözlemler.

Eleştiriye açık bir kişi, kişisel gözlemini kesin hüküm kabul etmediği gibi, tekrarlanan kişisel gözlemleri de sağlam doğrular olarak kabul etmez.

* Yorum (Fikir)

Gözleyen ile gözlenen arasındaki kişisel ilişkidir. Kişi gözlemini duygu ve kanılarının etkisi altında kalmadan yapabilmişse iyi yorum yapmış olur.

* Tahminler (Kişisel)

Tahminler kanıt olarak benimsenemeyeceği için kabul edilemezler.

* Kavramlar (Soyut)

Soyut kavramlar gözlenemeyen fakat varlığı hissedilebilen açıklamalardır. Aşk, Ahlak, Zeka gibi.

Bu soyut kavramlar olguları açıklamaktan uzaktır. Buna rağmen kavramlardan kaçınmak mümkün değildir. Örneğin bir bilim dalının bünyesi kavramlardan oluşabilir.

Esas olan somut gözlem ve yaklaşımlardır.

OBJEKTİF OLMAK (Nesnellik)

Bilim adamı bir yönden hayata septik yollardan nüfuz etmeye çalışır ve delillerin gerçek ve sahte olanlarını ayırt etmesine yardım edecek yöntemleri uygularken diğer yönden de çalışması bakımından objektiflik halini devam ettirmek ister. Bir insan, hüküm verirken his, duygu ve ön yargılarının etkisi altında kaldığı sürece nesnel yargılara varamaz. Şu halde objektif (nesnel) bir gözlemin bütün sağlıklı sinir sistemlerindeki etkisi bir olmalıdır. İnsanın yargılarını tutkular, şüpheler, ümitler, korkular, sevmek ve nefretler kolaylıkla etkileyebilmektedirler. Kişiler hakkında verilen kararlarda objektif olmak daha zordur. Duygular, sevgiler, benimseme veya benimsememe o insanın yarattığı herhangi olaya bakışımızı da etkileyecektir.

OBJEKTİF OLMAK VE SADE İNSANIN BENLİK SAVUNMASI

Kişinin özelliklerinden biri de sorunlarına çözümler araması ve sorunlarına çözüm arama gereksinmesidir.

İnsan bazen çözümü bulamaz. Bu durum kişiyi bezginliğe götürebilir. Bezginlik halinin yaratacağı zorlama ile çözümler arar ve ister istemez yanlış çözümleri benimser hale gelir. İşin kötüsü de budur. Had safhada bu yanlış çözümler, eleştirilemez olur. Eleştiri yanlış değil de kişiliğe yapılan saldırı haline dönüşebilir. Kişi kendi çözüm ve cevaplarını doğru kabul ettiğinden bu cevapları destekleyici kanıt bulma uğraşımına girer. Kendi çözüm ve cevabı benliğinin bir parçası haline geldiğinden uğraşı bir "benlik savunması" haline dönüşür.

BİLİM ADAMININ OBJEKTİFLİĞİ.

Kendisini objektif bir kişi olmaktan ziyade, objektif olmak yolunda devamlı çaba gösteren kişi olmasını, bir bilim adamının objektifliği olarak nitelendirebiliriz. Görüşlerinin doğruluğunu başkalarının görüşleri ile karşılaştırır, kontrol eder. Yanılabileceğini düşünerek teknolojik olanakları kullanır, deneylerde bulunur. Bu olayları, karşıt görüşün gözüyle görmeye çalışır. Bulduğu sonuçlar kesin sonuçlar anlamını taşımaz. Gerekliğinde araştırma ve inceleme ye yeniden tabi tutar.

GÖZLEMCİ

Gözlemci hissi değildir. Kanıtlara dayanmak ister. Kanıt istemekte fakat kanıtların da objektif bir gözleme dayanmasını arzulamaktadır.

İyi bir problem çözücü şu üç hususa dikkat etmelidir.

- * Kararları için kanıt istemeli
- * Beliren kanıtları teşhis ve tesbit etmeli
- * Yeni kanıtlar araştırarak yetenekte olmalı Kısaca iyi bir GÖZLEMCİ olmalıdır.

DEĞİŞMELER KARŞISINDA HAZIRLIKLIL BULUNMAK

Değişmeler karşısında hazırlıklı bulunmakta çok önemli bir husustur. Görüldüğü gibi fikren gelişmiş insan incelemenin süzgecinden geçmemiş cevapların doğruluğundan kuşku duyar. Kararları için kanıt arar. Bunları bulunca teşhis ve tesbit eder. Kendi gözlem ve yorumunda objektifliğini korumaya çalışır. Gerçek bilim adamının bulduğu delillerle vardığı sonuçlar değişmez değildir. Yeni bulguların varlığı eski durumun etkisinde kalmadan yeni kararlara (doğrulara) varabilmek arzusu demektir.

Bilimsel öz'ü benimsemiş bir Lider değişimin oluşunu saptamaya çalışır.

O değişmelerin devamlılığına inanır. Statükocu değildir. Bazı şeylerdeki değişim çok az görülüp farkedilebilir.

Maddenin hareketi (iç dinamiği) devamlı değişimi sağlar. Günlük yaşamımızdan bunu örnekleyebiliriz. Bir portakal veya elma masada dururken değişmez gibi görünebilir. Bir kaç gün sonra meyvaların çürümeye yüz tuttuğunu izleriz. İşte bu örnekte maddedeki hareket dinamiğini ve genellikle dış etkenlerin gücü altında oluşan değişimi saptamış oluruz. Bazı değişimler uzun süre de gözlenebilir veya fark edilirler. Bu değişime hazırlıklı olmayanlar da-ima geçmişin değer yargı ve hükümleri ile sorunlara çözüm bulduklarını sanırlar. Bu tip insanlar değişimlere uyum sağlayamadıklarından devamlı yeniye karşı direnirler.

İçinde yaşadığımız çağ, teknoloji ve bilimlerde süratle bir gelişmenin olduğu çağdır. Lider de bu çağın hızlı değişimine ayak uydurmak zorundadır. Çünkü herşey devamlı ve hızlı bir gelişim içindedir.

İYİ SORU SORMAK

Septik olan ve olaylara dayanak bulmaya yönelik bilim adamının bir diğer özelliği de sağlıklı sonucu elde edebilmeyi sağlayacak sorular sorabilme yeteneğidir. Sorular problemin can alıcı noktasına yöneltilirse daha doğru ve kolay sonuç alınabilmektedir.

Olaylar karşısında sorulacak sorular, gerçekçi olmalıdır, Konu ile direkt ilgisi olabilecek, konuya bir açıklık getirebilecek sorular olmalıdır. Aksi takdirde konunun dışında kalan sorular, zaman kaybından, dikkat ve ilginin konudan kopmasından başka bir işe yaramaz. (2)

Bilim adamının niteliklerini ve işlemesi gereken metodları açıkladıktan sonra liderlik konusuna girelim.

LİDERLİĞİN GENEL TANIMI

Liderlik, değişik yetki düzeylerinde ve bir kuruluşun amaçları doğrultusunda çalışırken, başkalarının hareketlerini düzenleme, yönetme sorumluluğu ve ayrıcalığıdır.

Bu bir model ya da sistemden oluşmaz, hiç bir örnek ya da sistem liderin, diğerlerinin hareketlerini etkilerken karşılaşıcağı koşulları ve durumu önceden tahmin edip varsayımda bulunamaz. Liderlik ilkelerinin değerlendirilmesi, özel alanlarda başarı için önemli sayılan öteki yeteneklerin de oluşturacağı etkin bir temeldir.

Bu tebliğde liderlik yeteneklerini geliştirecek sihirli bir formül yoktur. Liderlik yeteneklerini ve davranışlarını edinmeyi hızlandıracak olağanüstü bir yöntem, henüz geliştirilmemiştir.

Çünkü lider günün değişen koşullarına göre nitelikler kazanır ve yüzyıllar önce olduğu gibi, bu gün de insan, liderlik özelliklerini daha önceki deneyimlere eklemeler yaparak öğrenir. (3)

Lider olmak için önce istençli olmak gerekir.

Kurumların başına yönetici veya işletmecisi olarak politik yahut herhangi bir nedenle ge-

tirilen liderlik niteliklerinden yoksun sade kişilerin dramlarına hepimiz şahit olmuşuzdur.

Bir kurumun veya toplumun başında en muzur adam, ehliyetsiz olduğu halde lider rolünü oynayan kişidir. (4) Bazı toplum veya kurumlarda liderlik sorumluluğu; pozitif hırs, cesaret ve yetenekten yoksun yöneticilerin omuzlarına yüklenmektedir. Bu yetersizlikler (yönetilenlerin) cesaretlerini kırıp, onların morallerini bozarak rakiplerine güç veren şekil ve davranışlarda kendini gösterir. Gerçekte lider olma arzusu taşıyan kişi veya kişileri seçmek ve onların yolunu izlemek tüm toplumun ve kurumların sorumluluğudur.

Gerçek liderlerin kişilikleri belli bir kalıba sığmaz. Nasıl toplumu oluşturan kişiler birbirine benzemez ise liderler arasındada farklılıklar vardır.

Toplumuna veya kurumuna hizmet etme istenci içinde olan gerçek sorumluluk sahibi liderler, zeka, içtenlik, cömertlik, doğruluk ve cesaret gibi özellikleri ile diğerlerinden ayrılır. Böyle bir liderlik de açık bir insancıl yan, astlarının, üstlerinin ve çalışma arkadaşlarının amaçlarına karşı güçlü bir bağlılık vardır.

Gerçek lider koşullar ne olursa olsun yüce niteliklerini hiçbir zaman kaybetmez. Liderliğin ana kuralını daima göz önünde bulundurur.

* Lider olmak istencesinde olan kişi herşeyden önce kişisel olarak fark edilme arzusu taşımali ve bunu kazanabilmek için metodlu çalışmalıdır.

* Hizmet verilen ve liderlik yapılan kurumlar veya toplumlar için kimseye fark ettirmeden ve teşekkür beklemeden, gerçek Lider kişisel özverilerde bulunmalıdır. Örneğin bu özveriler; çok önemli bir maça veya seyahate gitmemek, bir eğlenceye, toplantıya katılmamak, astların yetişmesi için olağanüstü enerji ve sabır göstermek, Liderin; kendi gereksinimi karşılanmadığı halde astlarının gereksinimlerini karşılamak olabilir.

Lider, bulunduğu düzeyin görevlerini yerine getirecek yetenek ve bilgiyi geliştirmek için öğrenmeye, dinlemeye hevesli olmalıdır. Bu genellikle kişisel özveride bulunmadan ve olağanüstü çaba göstermeden gerçekleştirilemez.

Liderlik hakkında düşünceler özdeyişler

- * Her söylendiği astlarınca onaylanan bir lider sıradan öğütler veriyor demektir.
- * Yanlış soru soran yanlış cevaplar alır.
- * Akıllı bir lider cevabını öğrenmek istemediği bir soruyu asla sormaz.

Liderin kişiliği

Bir liderin başarılı olması için zeki ve çalışkan olmasının yanında amacına ulaşmak için engel tanımayan bir azmi, kendine ve ekibine güvenli ve cesaretini kırmak isteyenlere karşı koyabilme yürekliliği olmalıdır.

Egoist, kibirli, narsist⁵ kişiler pek nadir büyük lider olurlar, kendini beğenmişlikleri ile ün kazanacakları muhakkaktır.

Akıllı bir lider uyum sağlar, ödün vermez.

Başarılı bir lider diplomasıyla kazanılacak bir şeyi asla zorla almaz.

Yetenekli liderler, sıcaklık, konukseverlik ve nezaketin en amansız rakibi bile fethedeceğini bilirler.

Liderler güvendikleri kişiler tarafından çok kez ihanete uğrayabileceklerini asla akıllarından çıkarmamalıdır.

Büyük lider Atatürk'ün şu öğütleriyle konuşmama son veriyorum.

Büyük olmak için hiç kimseye iltifat etmeyeceksin, hiç kimseyi aldatmayacaksın. Ülke için gerçek amaç ne ise onu göreceksin, o hedefe yürüyeceksin...Herkes senin aleyhinde bulunacaktır; herkes seni yolundan çevirmeye çalışacaktır, fakat sen buna karşı direneceksin. Önüne sonsuz engeller yığılacaktır. Kimseden yardım gelmeyeceğine inanarak bu engelleri aşacaksın. Bundan sonra sana büyük derlerse, bunu söyleyenlere güleceksin.

KAYNAKLAR

1. Yüksek denizcilik okulunda okuttuğumuz; Beden eğitimi ve fizik kondüsyon derslerine ek olarak 18.9.1962 tarih ve 90 sayılı öğretim kullulunda ihdas ettirdiğimiz "Deniz ticaret protokolu ve liderlik psikolojisi" dersi için hazırladığımız ders notlarından.
2. Naval Leadership. U.S. Naval Institute 1949 Di 1219- M/MH.DK 3.Wess Roberts, Ph. Dv Leadership secrets of Atilla The Hun Türkçesi: Yakut EREN
Hun İmparatoru Atilla'nın Liderlik sırları İlgı yayıncılık Ltd. 1989
4. "Milliyet" 14. Aralık. 1989

⁵Narsist: Kendini beğenen kişi.